

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 29 квітня 2022 року)

Суми
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Зякун А. І., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Льницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Нестеренко В. А., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 9 від 16.06.2022 р.)

Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2022. – 433 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 1022 від 20 грудня 2021 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2022

МАГАЛЕЦЬКА Катерина Павлівна

аспірантка,

Житомирський державний університет ім. Івана Франка

Антисемітизм на українських землях (XVI ст.– 1939 р.): витоки, зміст і наслідки

Перші євреї з'явилися на території України ще у період існування Київської Русі. Більш значна кількість євреїв оселилась на українських землях XVI ст. Переважна більшість українців, представлених в основному, селянством, сприймали євреїв (які були невід'ємною частиною польської економічної культури окресленого періоду), як чужинців. Подібна ситуація пояснювалась потрійним фактом «іншості»: сповідування іншої релігії; належність до іншої соціальної групи – міщан; інша мова. Проте, говорити про якісь конфлікти чи прямі сутички у цей період ми не можемо [1, с. 18, 24-28].

Суперечності між українським та польським населенням вилилися у ряд збройних конфліктів, що впливало на життя євреїв. Найжахливішою сторінкою у середньовічній історії східноєвропейського єврейства вважається війна під проводом Богдана Хмельницького. Хміль-злодій став одним із найстрашніших образів у єврейській історіографії, літературі та фольклорі [2].

У своїй книзі П.-Р. Магочій та Й. Петровський-Штерн говорять про те, що євреї були випадковими жертвами українсько-польського конфлікту, а козаки всю свою агресію спрямовували на польську шляхту. Варто

зазначити, що метою згаданої монографії було зосередження на позитивних моментах у спільній історії, пошук взаєморозуміння між українцями та євреями. Тому не дивно, що автори намагаються уникати незручних моментів в різних періодах історії.

Під час підготовки до повстання Б. Хмельницький наголошував на соціальних та національно-релігійних утисках з боку панів, поляків та євреїв. М. Кривоніс також вважав єврейське гноблення однією з причин Хмельниччини. Повстанці (в першу чергу українські селяни) своїми ворогами вважали шляху, в тому числі й ту, що мала українське походження, та євреїв-орендарів [3]. Отже, ми не можемо виправдовувати українське козацтво і селянство й говорити про те, що їх агресія була спрямована виключно проти польської шляхти. Сьомий пункт Зборівського трактату стосувався євреїв: «жиди державцями, відкупниками й закупниками християн і жителями не повинні бути в українських містах, де козаки мають свої полки» [4]. Проте варто зазначити, що поляки, які жили у коронних містах, також намагалися витіснити євреїв, щоб позбутися конкурентів у економічній сфері. Тому у випадку з козаками, які на той момент сформувалися як суспільна верства, теж можна говорити про переслідування подібної мети. Більше того, козацька старшина крім економічних інтересів, могла мати політичні – зайняття державних посад [5].

Загалом явище так званого козацького антисемітизму є дещо перебільшеним. Значною мірою його виникнення можна пов'язати з соціально-економічним укладом Речі Посполитої. Євреї ж стали одними з тих, на кого повстанці

спрямували свою агресію. Підтверджує нашу думку й те, що у наступні століття козацький антисемітизм не набув розвитку, а навпаки згасав.

Наступна хвиля антисемітизму на українських теренах пов'язується із включенням Правобережжя, де проживала значна більшість українського єврейства, до складу Російської імперії. У «довгому» ХІХ ст. починають формуватися модерні нації, із чим пов'язується розвиток національних рухів, що призводить до зміни характеру антисемітизму, з релігійного на етнічний. На території Російської імперії євреї перетворились на офірного цапа, на якого можна було перекласти відповідальність за соціальні чи політичні проблеми в країні. Найяскравішими наслідками імперської антисемітської політики стали формування межі осілості євреїв, погроми, звинувачення єврейського населення у ритуальних вбивствах християн.

Оскільки межа осілості проходила через українські території, це не могло не позначитись на українсько-єврейських відносинах. Варто звернути увагу на роль українського селянства у погромах. Адже важко знайти приклад агресії українського селянства у період, коли погромів не спостерігались. Тому дуже важливо виділити причини антисемітизму українського селянства. Як правило, дослідники говорили або про економічні мотиви (такі як бажання наживи), або про політичні (реакція на суспільно-політичну активність євреїв). Проте вони є дуже поверхові. Адже влада реагувала на погроми лише після трьох днів і швидко зупиняла погромників. Як правило, після розграбування/зруйнування майна євреїв, селяни приступали до руйнування поміщицьких маєтків. З появою

Селянського союзу – уже впорядкованого селянського руху, його представники поступово позбулися антисемітських переконань, засудили їх й підтримали окремі погляди єврейських лівих партій [6].

Розпад Російської імперії вніс зміни до традиційного укладу життя всіх народів, що входили до її складу. Кількість євреїв на території українських земель, що входили до складу Російської імперії, була досить значною. Тому нова українська влада в особі Української Центральної Ради повинна була враховувати інтереси досить чисельної етнічної групи. На чолі УЦР перебували представники української інтелігенції, яка прагнула будувати свою державу на принципах демократизму. Тому й ставлення до євреїв, так само як і до решти національних меншин, було лояльним. Якщо говорити про конкретні дії у цьому напрямку, то варто згадати про утворення у листопаді 1917 р. Секретаріату єврейських справ (подібні органи були утворені й для інших національних меншин). 9 січня 1918 р. було прийнято закон про національно-персональну автономію (проект був розроблений євреєм М. Зільберфарбом). Крім того, до складу Малої Ради ввійшло 16 євреїв, а до Великої Ради – 50 євреїв (Велика Рада включала всього 212 місць) [9]. Отже, з розпадом Російської імперії були не лише ліквідовані обмеження, які стосувались свободи пересування, проживання та навчання євреїв. Євреї отримали можливість брати активну участь у громадському та політичному житті країни. З приходом до влади П. Скоропадського було ліквідовано закон про національно-персональну автономію, коли ж до влади прийшла Директорія закон було відновлено.

Але на основі того, що інтелігенція не проявляла антисемітських настроїв, ми не можемо однозначно зазначити, що їх не було взагалі. Проте українська інтелігенція того періоду була досить малочисельною, тому варто звернути увагу як до євреїв ставилася малоосвічена більшість населення.

Щодо практики єврейських погромів, то вони мали місце у роки існування Української держави. Проте, через відсутність на її території військових дій та періодичне перебування іноземних військ, єврейські погроми широкого розповсюдження на той час не набули.

З перенесенням на територію України військових дій змінюється становище євреїв. Більшовики, які в 20-х рр. ще не мали абсолютної влади, змушені були обережно підходити до питання національної політики, це стосувалося і євреїв. Ще у 1918 р. В. Ленін зазначив, що антисемітизм є наслідком царської політики, яка мала на меті натравити народи один проти одного. Тому в СРСР на державному рівні було проголошено боротьбу з антисемітизмом. Ця політика була продовжена і в період коренізації. Багато у чому на таку позицію радянського керівництва вплинула можливість посилення сіоністського руху. Але ні в СРСР загалом, ні в Україні зокрема антисемітизм не зник. Навпаки він посилюється на побутовому рівні. Перш за все це було спричинено залученням євреїв до комуністичної партії та органів радянської влади. Представники інших національностей не дуже прихильно ставилися до колег-євреїв. Подібною була і ситуація на селі [7, с. 3-6, 9].

Державна політика боротьби з антисемітизмом не була довготривалою. Як стверджує Л. Димерська, він стає складовою частиною ідеології російсько-імперського комуністичного месіанства, яка починає реалізовуватися Й. Сталіним з 1936 р. [8]. Зокрема, у 30-х рр. почалася політика терору і антисемітизм стає частиною державної політики. Більшовики розпочали чистку в партійних рядах, закривали школи, релігійні заклади, багатьох євреїв було розстріляно як «ворогів народу». Починаючи з 1939 р. від засудження Німеччини за переслідування євреїв, Радянський Союз починає схвалювати подібну політику. Укорінення радянського державного антисемітизму було перервано Другою світовою війною, після завершення якої він набув нової сили та форм.

1. Магочій П.-Р., Й. Петровський-Штерн Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Ужгород : Вид-во Валерія Падяка, 2016. 316 с.

2. Хмельницький Богдан. *Електронная еврейская энциклопедия*. 1999. URL: <http://www.eleven.co.il/article/14533> (дата звернення: 26.05.2022).

3. Яковенко Н. Між правдою і славою (не зовсім ювілейні роздуми до ювілею Богдана Хмельницького). *Сучасність*. 1995. Вип.12. С.68-76.

4. Зборовський трактат. *Ізборник*. URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus79.htm> (дата звернення: 26.05.2022).

5. Мицик Ю. Євреї-козаки. *Інтелектус*. URL: <http://www.patent.net.ua/intellectus/cossacks/337/ua.html> (дата звернення: 26.05.2022).

6. Кудінов Д. Історичний дискурс причин єврейських погромів в Україні у жовтні 1905 року: селянський вимір. *Етнічна історія народів Європи*. 2015. вип. 42. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2014_42_14 (дата звернення: 26.05.2022).

7. Орлянський В. Причини антисемітизму в Україні в 1920-1930-і роки і форми його прояву URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/9/12.pdf (дата звернення: 17.08.2021).

8. Димерська Л. Радянський доктринальний антисемітизм: витоки, становлення. *Єврейська енциклопедія*. URL: http://holocaust-ukraine.net/ru/razdel_iv.htm (дата звернення: 14.07.2021).

9. Щупак И. Евреи в Украине: Вопросы истории и религии с древнейших времен до Холокоста. Днепропетровск: Украинский институт изучения Холокоста «Ткума», 2015. 152 с.